

בהכרח בטעויות. מלים וסימנים וכיוצא באלה, אשר משמשים לתלמידים ששמעו את ההרצאות שבעל פה כציונים מאלפים לשם שינון תכני המדע ששמעו באוזניהם — אינם אומרים כלום לאלה אשר לא ישבו לרגלי המורה, והרי הם מסתכלים 'כתרנגולת בבני אדם'. התלמידים, אשר שמעו את דברי המורה, ישחזרו מתוך התקצירים את התכנים לאמיתם, אך לא ייצרו אותם מתוכם; ואילו ההדיוטות — אך גיחוך יעלה על פניהם נוכח הדברים הנראים בעיניהם כשעשועי היתולים שאין להם יסוד, וכחלומות שאין בהם ממש...'

עוד בשאלת דרשות התורה, האם הן נדרשות לאחר ומכח קבלת ההלכה, או להפך, קביעת ההלכה באה כתוצאה מן הדרשה — ע' בפתיחת הנצי"ב לפירושו 'העמק דבר' לספר ויקרא. וכן האריכו בענין זה המלבי"ם ומהר"ץ חיות בספריהם. (וע' ריטב"א יומא מ: שמחלוקת ר"י ור"ש כיצד לדרוש, תלויה בסברתם אם וידוי מעכב. וע' ערוך לנר סוכה כת.

וע' בסוגיא סנהדרין לד, שטעם אחד משני מקראות נמנים כאחד במנין דעות הדיינים. ויש לשאול, אם נאמר שהקבלה קדמה, מה בכך שאחת מן הדרשות אינה אמת, הלא שניהם מסכימים לעצם הדין, שכך קבלו, ומדוע לא יימנו כשנים. ואפשר ששני סוגי דרשות יש).

פרפראות לחכמה

משנה שכר שכיר עבדך בגימטריא (עה"כ): הרב מוסר לו שפחה כנענית. (ברכת פריץ)

והיה לך עבד עולם — בגימטריא: ער היובל. (שם).

ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היובל — בגימטריא: ואין נגאל בשש. (שם. בהפרש אחד).

דף טז

'אילימא דכתב ליה שטרא אדמיה, היינו כסף' — פרוש, בהסכמת האדון, אבל אי אפשר להכריחו לקבל שטר חוב בתורת כסף, אם אינו רוצה. (רשב"א ועוד — וכדלהלן יח. 'נקיט מרגניתא בידיה יהבינא ליה חספא?!')

[וצדד הרשב"א, שמא דברי הגמרא ששטר חוב מועיל ככסף, אינם קיימים אלא קודם שהסקנו עבד עברי גופו קנוי, אבל למסקנא אין מועיל שטר חוב בתורת כסף-קנין. והדבר שנוי במחלוקת הראשונים. ע' רשב"א לעיל ה. שהולך לשיטתו. וע"ש ברש"י. ובריטב"א כאן ובדף ה נראה שחולק על הרשב"א, וכן משמע מכמה ראשונים. ע' בדבריהם בדף ח. בסוגית משכון. ואף הרשב"א חכך בדבר. האריכו בנידון זה, אם שטר חוב הרי הוא ככסף לקנין ולקדושין, בספר מחנה אפרים (קנין מעות ה); בית הלוי (ח"א כג); דבר אברהם ח"א לט ענף ב). וראה במצויין לעיל ה.].

'... אי נמי באפי בי דינא זיל...' — יש לשאול מדוע צריך בית דין כדי למחול חוב עבודתו, ואין די בשני עדים [כדי שלא יכפור]? ושמא לפי מה שהניח המקשה שעבד עברי אין גופו קנוי אלא

יש ביד האדון זכות שעבוד על ידי כסף מקנתו, אם כן במכרוהו בית דין אפשר שיצטרך למחול אותו חוב לבית דין. (עפ"י אמת ליעקב)

עבד עברי גופו קנוי — ע' בגדר 'גופו קנוי' בחדושי הגר"ח על הש"ס.

זוהו סימנין שאין מוציאין מרשות אב מוציאין מרשות אדון, מיתה שמוציאה מרשות אב אינו דין שמוציאה מרשות אדון — ואם תאמר, מה סברא היא ללמוד שמיתת אב תוציא כשכבר אינה ברשותו אלא ברשות האדון, מהבאת סימנין שאין בהם חילוק באיזו רשות היא נמצאת? יש לומר שמכירת האב את בתו אינה מכירה כשאר מכירות, רק עדיין עומדת ברשותו אלא שמכר את זכות מעשי ידיה. [ואף לדעת הסוברים אמה עבריה גופה קנוי כעבד עברי — ע' להלן במפרשים יט. וע' בית הלוי ח"א כג — אין זו מכירה לכל מילי, אלא לענין מעשה ידיה ויעוד וכו'], שהרי מציאתה לאביה ולא לרבה (כמבואר להלן ובב"מ יב). והוא הדין לשאר זכויות — ע' להלן יט: לענין זכות אביה לקדשה בעודה אמה. וכן לענין קנסה באונס ופיתוי (כפי שהוכיח באגרות משה אה"ע ח"א קעד).

ואין להקשות לאיך גיסא, מה צריך 'קל וחומר' כלל, ומדוע נדחו דברי ריש לקיש במסקנא, הלא סברא היא, כלום יכול אדם למכור דבר שאינו ברשותו, וכיון שאין לו זכות בביתו אלא בעודנו חי, ממילא לא מכר ליותר מכך?

יש לומר, מה שבמות האב אינה עובדת את הבנים (כפי שלמדו להלן מוהתנחלתם), אין זה משום שפקעה בעלותו ואין מי שיירשנה, אלא גדר הדין הוא שהיא עצמה נוחלת את זכות האב. ואם כן, הרי זה דומה לשאר עניני מקח וממכר, שיכול אדם למכור ממכר גם לאחר הזמן שימות. (אור שמח — עבדים ד,ה בשם גיסו. וע"ע בספר בית ישי — סח. וע"ש עוד בסו"י נח).

ובחזון איש פירש (נקט בפשטות שלא כסברא הנזכרת) שגם זה שיוצאת בסימנין, לדעת ריש לקיש, טעמו של דבר הוא משום שאין לאב זכות למכרה נערה, ולכן גם כשמכרה כשהיא קטנה והביאה סימנין היא יוצאת, ומוזה למד לענין מיתת האב שמוציאה מהאדון, כי אין לו זכות בה אלא מכח האב, וכיון שאין האב קיים, כלתה לו זכותו. (אלא שכתב שמדברי התוס' לא משמע כפרוש זה. וע"ע בפני יהושע).

(ע"ב) זאלו מעניקים להם... ובמיתת האדון — מבואר שהיורשים חייבים לשלם לעבד הענקה. וכבר הקשה בקצות החושן (לט,א) לדעת הסובר 'שעבודא לאו דאוריתא', מדוע יתחייבו היורשין בחיוב אביהם, להעניק לעבד? ואולי — כתב — יש לדונם כאילו קנו הם את העבד ומוציאים אותו מיד, והקנין והחירות באים כאחת. ולכך חייבים לשלם, לא מצד תשלום חובת אביהם, אלא חיוב עצמי שלהם הוא. ואפילו לא הניח האב נכסים, יתחייבו לשלם הענקה [וזה שלא כדעת הפני-יהושע שפשוט לו שאינם חייבים אלא בנכסים שירשו מהאב]. וסיים: 'אך דסברא לא מכרעת הכי, וצריך עיון'.

ויש מי שהוסיף הסבר; הואיל שענין הענקה הוא צדקה וחסד לעבד, שאילו נשאר עבד היו מוזנותיו מצויין לו, ועתה משתלח ללא מזון ופרנסה. ואם כן, כיון שמצד דין ירושה היה העבד ממשיך לעבוד אצל היורשים, אלא שחדשה תורה דין 'ציאה' נוסף — מיתת האדון, כיון שכך, עליהם מוטלת החובה להעניק, כי לולא יציאתו, היה ממשיך לעבוד להם (ברכת אברהם).

(ע' בקהלות יעקב יט), שלפי מה שכתב הרמב"ם (עבדים ב,יב. ומקורו במכילתא דרשב"י) שמצוה על האדון כשמשחרר

את עבדו, לומר לעבד 'צא', לאור האמור, במיתת האדון מצוה על היתומים לומר לו צא. כאילו הם משחררים אותו. וע' בית ישי — נה, בהערה ה).

ויש מי שכתב להוכיח שאפילו למאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא, בדבר שאין בו חיוב על הגוף אלא על הנכסים המסוימים, וכגון בהענקה [שאם אין לו מאותם מינים, אין מוטל שום חיוב על הגוף], בזה גובים מן היורשים, כי הטעם שבעלמא אין גובים הוא משום שנפקע חיוב הגוף וממילא נפקע החיוב על הנכסים, אבל בדבר שמעיקרא אין בו אלא חיוב נכסים, גובה מן היורשים. (עפ"י אבני נזר אה"ע תלא)

ז'אלו מעניקים להם... תנא ושייר. והא אלו קתני? — נראה, שעבד היוצא בשטר יש לו הענקה, שהרי התרבו להלן כל השילוחין. ואף על פי ששילוח זה שונה מכולם, שברצונו של האדון הוא תלוי, מכל מקום נראה שחייב להעניק לו, [ואם אי אתה אומר כן, כל אדון ישחרר בשטר יום אחד לפני יציאתו ובכך ייפטר מהענקה. אמנם אין זו ראייה, כי יש לומר שאכן יכול לעשות כן, כדין מכנים פירותיו דרך גגות לפטרם מן המעשר].

ומה שלא מנה גם יציאת שטר בכלל אלו שמעניקים להם, והרי 'אלו' קתני — יש לומר שהתנא לא דיבר אלא על יציאות שבעל כרחו של האדון, וכשם שתנא דמתני' לא הזכיר שטר, כדברי התוס' (חזון איש — קמח).

ולכאורה לדעה זו הוא הדין למפקיר עבדו — חייב בהענקה. ושמא אין הפקר 'שילוח'. ולולא דבריו ניתן היה לומר מסברא שכשמשחררו במתנה, ודמי הזמן הנותר לו לעבוד עולים על דמי הענקה או שוים להם, הרי זה כאילו יצאו דמי הענקה במתנתו [משא"כ כשנותר לו יום אחד לעבוד, וכשאלת החזו"א]. ואין לנו ללמוד שחייב להוסיף הענקה על מתנתו זו.

וע' גם בספר אמת ליעקב שצדד לומר שאין הענקה ביוצא בשטר. וראה עוד להלן מש"כ בענין יציאת שטר.

'ענק אמה העבריה ומציאתה לאביה' — מכאן כתבו ראשונים להוכיח שמציאת בת קטנה שייכת לאביה אף אם איננה סמוכה על שלחנו, שלא כדין הבן, שהרי כשנמכרה אינה סמוכה על שלחן אביה ואעפ"כ מציאתה שלו.

וטעם הדבר, לפי ש'איבה' המוזכרת בבת, שבגללה תקנו מציאתה לאביה (כתובות מז.), אינה איבת מניעת מזונות, אלא כדי שלא ישיאנה למנוול ומוכה שחין. 'זו ראייה גמורה שאין למעלה ממנה' (לשון הריטב"א ב"מ יב. וכן היא שיטת התוס' בכתובות מז. ועוד, וכן נפסק בשלחן ערוך (חז"מ ער, ב).

ואילו בתוספות חכמי אנגליה (בב"מ יב) הניחו שבאינה סמוכה על שלחנו מציאתה אינה של האב, ואכן הקשו מכאן ונשאר ב'צריך עיון'.

ורש"י בכתובות (מז.) כתב טעם איבת מזונות. ואולם אפשר שגם הוא מודה לדין שכתבו הראשונים, כאשר הוכיחו מהסוגיא, ואולי זו כוונתו במה שהזכיר (במשנה ב"מ יב.) טעם 'שבח נעורים' גבי מציאה, וכבר תמהו עליו הראשונים ז"ל (וכע"ז בב"ק פז.). וי"ל שבא לפרש שקטנה, הגם שסיבת התקנה היתה משום איבה, גדרה של התקנה להשוות זכות זו עם שאר זכויות האב בבתו, והכל נכלל בשבח נעורים, הלכך אף בשאינה סמוכה זכאי במציאתה.

[ויש מי שכתב (מרחשת ח"ב, לקוטים) בדעת רש"י, שאותן מציאות שהיא מחזרת וטורחת עבורן — זכאי בהן האב מדאורייתא, כדין מעשה ידים].

רבי מאיר אומר: בורה אין מעניקין לו, ויוצא בגרעון כסף מעניקים לו' — יש לשאול, לדעת הסובר

(יד): מוכר עצמו מעניקין לו, נפתח פתח לרמאים, שיוכל אדם להערים ולמכור עצמו לעבד ומיד יפדה עצמו בגרעון ויהא זכאי להענקה [לדעת האומר, וכן הלכה, גם אם לא נתברך הבית בגללו מעניקים לו].
 וכתב ב'שיטה לא נודע למי' (להלן יז.) שהענקה בגרעון כסף משתנית לפי הזמן שעבד, למשל אם עבד שנה ויצא, לא יקבל אלא שישית מדמי הענקה הקצובים, ולפי זה לא קשה מידי.
 ואמנם מקור דין זה צריך בירור. ואפשר שלמד כן מדכתיב גבי הענקה 'כי משנה שכר שכיר עבדך' דהיינו שש שנים (עתוס' יז.), והלא אין הענקה תלויה בשש דוקא? אלא בא ללמדנו שכשיצא קודם זמנו על ידי שפודה עצמו, מקבל לפי היחס של עבודת שש שנים.

'ככתבם וכלשונם'

'שאינה יוצאה בראשי אברים'

— כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה הקשה על רש"י (קדושין טז. ד"ה גופו) שכתב דהא דעבד עברי יוצא בשטר, משום דלא גרע מכנעני דנפיק בשטר, אם כן למה לא נימא ראשי אברים יוכיחו, שמוציאים בכנעני ואינם מוציאים בעברי. עכת"ד.
 ולענ"ד יש לומר דהא בראשי אברים אינם מוציאים בעברי ומוציאים בכנעני, הטעם משום דמהותו של עבד כנעני הוא החומר, כמו שכתוב שבו לכם עם החמור — עם הדומה לחמור. ועל כן כשפגמו בראשי אבריו הרי פגם בכל מהותו. אבל עברי שמהותו הוא הנפש, והגוף נחשב רק לנרתיק, והגוף נקרא רק 'בשר האדם', על כן כשפגם הגוף, אינה נפקעת מהותו, אלא הכלי ששורה בו הנפש... ולפי זה מה שאינו יוצא בראשי אברים הוא מפאת מעלתו, על כן אין שייך לעשות ממנו 'יוכיח' על שטר. (שם משמואל — יתרו, 'לברית מילה').
 כקושית האבני-נזר העיר בקובץ-שעורים ולא תירץ. ותירוץ השם-משמואל הינו על דרך הדרוש ולא על פי פשוט, כי הרי אין לפרוך פירכא על סמך טעמי המצוה, כמובן.
 ולעצם הבנתם בדברי רש"י, שהכוונה ללימוד גמור מעבד כנעני — קשה מדוע לא פרשו כן בגמרא, ולא שאלו 'מנלן' אלא על כך שנקנה בשטר ולא על יציאתו. ואין לומר שיציאת שטר נלמד מקנין שטר — ערשב"א וריטב"א לעיל יד: שאף לולא שהיינו למדים שנקנה בשטר ידענו שיוצא בשטר].
 ואפשר שאמנם אילו מוציאו בעל כרחו של העבד, אין לנו ללמוד אלא מעבד כנעני ומאשה (ואז יוצרכו כל דיני גט — לשמה ו'נתניה' ופסול מחובר. וע' בשיטה ל"ג למי ובחזו"א), אך אולי כשיוצא ברצון שניהם אין צריך ללימוד מיוחד, אלא הרי זה כשאר קניני שטר. ודוקא על קנינו הוצרכו ללמוד כי לא מצאנו 'מקנה' שהוא עצמו הדבר הנקנה. וצריך על כך ילפותא שאפשר לעשות קנין כזה בשטר, משא"כ ביציאה שהמקנה והנקנה שתי ישויות הן (אף שהקונה והנקנה חד הם, מ"מ עיקר הקנין נפעל על ידי המקנה, כידוע). אין צריך לימוד מיוחד על כך. (וע"ע בחדושי בית מאיר).
 ולפי זה יש מקום לומר מצד הסברא שהמוציא עבדו בשטר, עכ"פ כשהעבד רוצה בכך, אין לו הענקה, שאינו בכלל 'שילוח עבדים', כי יציאה זו אינה נלמדת בלימוד מיוחד בפרשת עבדים. ואם כן אפשר שקנין זה לא נתרבה מ'זכי ישלחנו'. אך אין כן דברי החזו"א, כמובא לעיל.

*

'ענין שלש פרשיות הנאמרות כאן (בסדר בהר): פרשת שמיטה ופרשת דרור עבדים ביובל, ופרשת ריבית; הוא שהש"י מזהיר לישראל שלא ישימו בטחונם בשום דבר הנראה לעיני האדם שיוכל לבטוח בו. ואלו השלשה דברים: שמיטה, ויובל, וריבית — הם ב'עולם' 'שנה' ו'נפש'; —

כי קנין שדות וכרמים הוא קנין שיש לאדם ב'עולם' אשר יוכל לבטוח בו. וצוה הש"י נגד זה מצות שמיטה, היינו שלא ישים האדם בטחונו בהם, ויראה כי לה' הם, כי בשנת השמיטה אין לאדם שום הכרת קנין בקנינו, ויראה כי לה' הארץ.

ונגד הביטחה שיש לאדם ב'זמן', היינו שיש לו מבטח שיאסף הון מחיר הזמן, היינו שיקח ריבית — אמרה תורה לא תקח מאתו נשך, כי עיקר ריבית הוא שלוקח מחיר הזמן, כמאמר הגמרא 'כלל דרבייתא כל אגר נטר ליה אסור'.

ונגד קנין שיש לאדם בנפשות עבדים ויכול לבטוח בהם שישתמש בהם לכל צרכיו, נגד זה צוה הש"י מצות דרור עבדים ביובל, היינו, שיראה האדם שאין לו קנין בגופם וצריך לשלחם לחפשי, וגם בעת היותם עבדים, צוה הש"י שלא ירדה בו בפרך, היינו שיבין שאין גופו שייך לו. וצוה הש"י אלו שלשה המצוות, היינו שנראה שה'עולם' 'שנה' וה'נפש' — אין שום מבטח לאדם בהם, רק ה' הוא מבטח האדם.

ולזה סיים אחר פרשיות האלו אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים — פירוש, הטובות שאינם בקדושה הם במיצר וצמצום, לתת לכם את ארץ כנען — היינו, הטובות שהש"י ישפיע לנו יהיו בקדושה ונוכל להתפשט בהם, כי הש"י ינחיל טובה בקדושה נחלה בלי מצרים'. (מי השלוח — בהר)

דף יז

'יכול אפילו חלה...' — פירוש, חלה ולא ברת. אבל אם ברת וחלה, ואפילו חלה ואחר כך ברת — חייב להשלים, שיכול הרב לומר לו, אילו היית אצלי לא היית נחלה, או היית מבריא במהרה. (ראשונים, עפ"י הירושלמי).

עוד אמרו בירושלמי: מה ראית לרבות את זה ולהוציא את זה, אחר שריבה הכתוב ומיעט — מוציא אני את זה (חלה, מחיוב השלמת עבודה) שהוא ברשותו. מרבה אני (לחיוב השלמה) את זה (— בורח) שאינו ברשותו. ולכאורה היה ראוי לומר הטעם הפשוט, שזה אנוס וזה אינו אנוס. ונראה שנקט הירושלמי שאין חילוק בין אם ברת מרצונו או מחמת אונסין, בשניהם נתרבה לחיוב השלמה, לכך נקט הטעם לפי שאינו ברשותו. וכן נראה לכאורה שאין חילוק אם חלה לאונסו או גרם לכך בפשיעתו, בשניהם פטור.

'כגון שברח ופגע בו יובל' — ופשוט לגמרא שהיובל מוציא, כי דוקא בשש אינו יוצא, מפני יתור הכתוב שש שנים יעבד. (תורא"ש)

— מבואר כאן שאם פגע בו היובל, אינו חייב להשלים את עבודתו אבל אינו זכאי בהענקה. ויש מן הראשונים שנסתפקו האם חייב על כל פנים לשלם לו דמים עבור כל אותה התקופה שברח ולא עבד לו, או אפשר שאין זה אלא גרמא בניזקין, כמבטל כיסו של חברו. וחלוקת הדעות בדבר.